

TÓTH JÓZSEF:

RÉGIÓK ÉS/VAGY MEGYÉK?

— Meditáció egy alapkérdésről —

A termelőerők fejlődése a munkamegosztás mélyülésével jár. A munkamegosztás mélyülése visszahat a termelőerők fejlődésére, gyorsítva ezt a folyamatot. A munkamegosztás egyrészt társadalmi oldalról, mint tevékenységek közötti munkamegosztás jelentkezik, másrészt — e tevékenységek térbeli allokációja következtében — mint területi munkamegosztás fogható fel. Az utóbbi oldalról nézve a termelőerők fejlődése sajátos területi egységeket eredményez, amelyek még egy olyan kis országban is, mint Magyarország, szignifikáns módon elkülönülnek. Ezek a területi egységek — definitív módon és legmagasabb hierarchia-szintjüket tekintve: régiók — mind a termelés szerkezetét, mind a társadalmi struktúrát nézve lényegesen különböznek egymástól. Érdekes módon, de a dolgok logikájából szervesen következően ezek a területi egységek egyben, s a természetföldrajzi adottságokhoz alkalmazkodó fejlődés következtében a tájakkal is többé-kevésbé megegyeznek. A termelőerők fejlődése során, objektív folyamatok eredményeként kialakuló területi egységek a termelőerők fejlődése jövőjének befolyásolásakor mint adekvát térbeli egységek felhasználhatók, figyelembevételükkel a termelőerők fejlődése meggyorsítható. Nem közömbös tehát, hogy a gazdasági (és nemcsak gazdasági) tér szubjektív, társadalmi oldalról és különböző szempontok alapján történő felosztása mennyire veszi figyelembe a termelés ez objektív területi egységeit. Ha a tér e felosztásai inadekvát módon tükrözik vagy figyelmen kívül hagyják a termelés területi egységeit, nem segítik, hanem akadályozzák a termelőerők fejlődését.

Annak rögzítésével, hogy Magyarországon — bár kis országról van szó — léteznek a termelés objektív módon, a történelmi fejlődés során kialakult és természetföldrajzi tájakra épülő területi egységei, és annak leszögezésével, hogy e területi-termelési egységek nem egyeznek meg a tér különböző szempontú társadalmi felosztásával, megállapítható, hogy a kérdéskör alapos vizsgálata, vitája nem közömbös a termelőerők hazai fejlődési lehetőségeinek megítélése szempontjából sem. Mik lehetnek egy ilyen vita csomópontjai? Az elvi, elméleti kérdések sokoldalú, több tudományág szempontjából való elemzésén és konfrontációján túl elsősorban a hozzáigazítás célszerűségének és várható „össznépi” hasznának mérlegelése, a végrehajtás mikéntjének keresése, az új struktúra várható működési problémáinak számbavétele — és természetesen más kérdések is.

A továbbiakban egy ilyen lehetséges eszmecseréhez szeretnék néhány gondolattal hozzájárulni.

A régiók lényege a „másság”, a többi régiótól való lényegi eltérés. Ez a másság megnyilvánul a régió fejlődésének sajátos történeti útjában, a mindenkori területi munkamegosztásban elfoglalt helyében, e hely változásában, a természeti adottságokhoz való, a termelőerők fejlettségétől függő mértékű alkalmazkodásban, napjaink környezeti problémáinak súlyában, érzékelésében és levezetésében, a termelés ágazati szerkezetében, a gazdasági tér textúrájában, a településhálózat sajátosságaiban, a régióban élő népesség társadalmi, gazdasági helyzetében, demográfiai sajátosságaiban és még számos tényezőben. A régiók másságának lényegéhez tartozik – épp az előbbiekből következően – az is, hogy a régiók jövőbeli formálódásának, fejlesztésének legfőbb kérdései intraregionálisan azonosak, interregionálisan eltérnek egymástól. Az objektív valóság megnyilvánulási formája, hogy a régiók a népesség tudatában is léteznek, elfogadottá válnak, a köznapi beszédben is jelentőséget kapnak (alföldi, dunántúli, „pesti” ember, szokások, mentalitás stb.).

A regionális sajátosságokhoz – a területi munkamegosztásban elfoglalt helyhez, e hely fontosságához kapcsolódóan – a gazdasági-társadalmi fejlettség különbségei is csatlakoztak. Ezek következményként létrejövő különbségek, és az egyes régiókhoz mint időleges jellemvonások tartoznak hozzá. Ez az időlegesség természetesen viszonylagos. Egyes régióknak a területi munkamegosztásban kialakult kedvezőtlen helyzete (vagy a fejlesztési források központi elosztása esetén: diszpreferenciája) tartós lehet, az elmaradás fokozódhat és a régió sajátosságait is befolyásolhatja. Ez azonban nem változtat azon, hogy a régió lényege a másság, a sajátosságok összessége, melyekre építve, melyeket megőrizve kell az elmaradottságot, a kedvezőtlen helyzetet felszámolni. (Akarva-akaratlanul, hányszor keverjük a két dolgot össze! Az elmaradottság megszűntetése helyett gyakran valamely sajátosságot teszünk meg bűnbanak. Pedig az ipar vagy a város nem egészében véve fejlettebb, a mezőgazdaság, a tanya vagy az aprófalu nem ab ovo elmaradottabb. Ipar és ipar, mezőgazdaság és mezőgazdaság között épp úgy óriási különbség lehet a fejlettségben, jövedelmezőségben, munkakörülményekben, mint a városok, a tanyák és az aprófalvak között infrastrukturális ellátottság, a lakosság életkörülményei és egyebek tekintetében.)

Az eddigiek alapján – a régiók sajátosságaiból, másságából egyenesen következően – létezik sajátos, regionális érdek. Ez a regionális érdek azonban – éppen abból kifolyólag, hogy az ország terének felosztása a felépítményi szférában eltérő, inadekvát módon történt – az intézményrendszeren keresztül nem tud manifesztálódni, artikulálódni. A sajátos regionális érdekek felaprózódva jelentkeznek, parciális érdekek eredőjeként és lényegesen meggyengülve tudnak érvényesülni. Ezáltal az ország egészének érdekei is lényegesen csorbulnak.

A magyarországi helyzet nem egyedülálló a hazánkat is tartalmazó kontinentális régióban. Kelet-Közép-Európa társadalmi-gazdasági fejlődése általában nem kedvezett a régiók „elismerésének”, a regionális érdekek artikulációjának. Európának erre a részére történelmileg is a centralizált hatalmi mechanizmus volt jellemző, amely felülről diktált, és a regionális érdek érvényesítését csak ellentmondásosan, erősen korlátozottan tette lehetővé. A szocializmus építésének eddigi szakaszát is a centralizált modell jellemzi, ami szintén hátráltatja a regionális érdekek érvényesülését, a központi akarattal szembeni fellépés lehetőségét, illetve hatékonyságát. Mindehhez hozzájárult, hogy Magyarországon történelmi hagyományként él a megyerendszer, amelyre ez a központi irányítás évszázadok óta támaszkodik.

Ez a megyerendszer annak ellenére lényeges változás nélkül vészeltte át az elmúlt ezer évet, hogy igazából a megyehatár által körülfogott területek nem egységei sem a természetföldrajzi térnek, sem a gazdasági tevékenységnek. Így az a furcsa ketősség áll fenn, hogy vannak olyan kreációink a hazai tér felosztásában, amelyek nem igazán egységek, de van érdekképviselőjük – és vannak olyan egységeink, amelyek a tágabb értelemben vett termelés objektíve kialakult egységei ugyan, de nincs érdekképviselőjük, nincs intézményrendszerük.

Azok a kísérletek, amelyek ennek az ellentmondásnak a feloldására a felszabadulás utáni évtizedekben történtek, mind ez ideig nem jártak sikerrel. Elsősorban a gazdasági körzet-kutatásokra gondolok, amelyek első évtizede tulajdonképpen teoretikus vitákkal telt el, olyan vitákkal, amelyek érvanyaga tényleges kutatási eredményekre nem támaszkodhatott, második időszaka pedig, bár már részletes kutatási eredmények birtokában történt a gazdasági körzetek kialakítása, határainak megvonása, mégsem eredményezett általánosan elfogadott gazdasági körzetbeosztást Magyarországon. E kísérletek közé sorolható a tervezési-gazdasági körzetek rendszere is, amelyben – a könnyebb megoldást választva – bizonyos megyecsoportokat vontak össze, az országot hat tervezési-gazdasági körzetre osztották. Ezek sem váltak azonban a termelés és a ráépülő felépítményi szféra tényleges területi egységeivé, intézményeik kialakulatlanok maradtak, lényegében a távlati tervezésben is csak rövid ideig játszottak – akkor sem lényeges – szerepet.

Véleményem szerint Magyarország természetföldrajzi nagytájaival és a tényekkel, kutatási eredményekkel leginkább alátámasztott Krajkó Gyula-féle gazdasági körzetbeosztás legmagasabb taxonómiai szintjével lényegében megegyően *négy régiót találunk Magyarországon*. Ezek: a Budapestet és tágabb környékét magába foglaló Központi Körzet, a Dunántúl, Észak-Magyarország és az Alföld. E négy régió fejlődése, mind történelmileg, mind a korábban, a régiók tartalmi jegyeinél, lényegi vonásainál felsorolt egyéb tényezők tekintetében eltérő volt, e régiókon belüli különbségek (a sajátosságok és nem a fejlettség szempontjából!) kisebbek, mint a régiók közöttiek, jellegzetes kohézióval rendelkeznek. Történetileg változó helyzetükre, az országos területi munkamegosztásban elfoglalt mai helyükre vonatkozóan – bár elemzésükre nics terem – beszédes számokból közlök két összeállítást (1. és 2. táblázat).

1. táblázat

A régiók Magyarország össznépszerűségéből való részesedésének változása

Régió	1784/87.	1870.	1920.	1949.	1980.
Központi Körzet	8,9	12,6	22,5	24,7	28,3
Észak-Magyarország	18,3	14,2	12,7	12,6	13,1
Dunántúl	46,8	38,5	32,0	30,1	30,1
Alföld	26,0	34,7	32,8	32,6	28,5
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A városok rang-koefficiensének alakulása régióként és korszakonként

Régió	1870–1910	1910–1949	1949–1980	1870–1980
Központi Körzet	1,00	1,21	1,25	1,51
Észak-Magyarország	1,11	0,99	1,05	1,15
Dunántúl	0,99	0,98	1,09	1,06
Alföld	0,94	0,98	0,78	0,72
Együtt	1,00	1,00	1,00	1,00

Meggyőződésem, hogy az ország termelőerőinek fejlesztését – területi aspektusból – e négy régiót tudomásul vevő térfelosztásra kell alapozni, ráépítve e régiókra a megfelelő érdekképviseletet biztosító intézményrendszert, intraregionálisan pedig a vonzaskörzetekre, a vonzasközpontokból és környékükből álló területi egységekre kell támaszkodni. (Ezek csak részben egyeznek meg a mai városkörnyékekkel, amelyek kialakításánál a vonzaskörzet-kutatások eredményeit nem vették kellő súllyal figyelembe.) E régiók a megfelelő intézményrendszer birtokában artikulálni tudnák érdekeiket, amelyek a fejlesztési eszközök elosztásában, az egységes területfejlesztési szemlélet és gyakorlat meghonosításában, az ágazati allokációk befolyásolásában ragadhatók meg elsősorban. A régiók léte kiküszöbölné – egyebek között – azt a furcsa helyzetet is, amely Magyarországon, több vizsgálati eredmény és a VII. ötéves tervre vonatkozó kormányprogram szerint *tény*: az ország halmozottan hátrányos helyzetű, elmaradott térségei részint (nagyrészt baráti, szocialista országokról lévén szó, csak többé-kevésbé érthető módon) az országhatár mentén helyezkednek el, részint pedig (józan ésszel végképp érthetetlen, illetve elfogadhatatlan módon) a megyehatárok mindkét oldalán húzódnak. E térségek csökkenését természetesen nem attól reméljük, hogy kevesebb belső határhoz szükségképpen kisebb kiterjedésű elmaradott terület tapadhat, hanem arra alapozzuk, hogy egyrészt a régióhatárok – eltérő jellegű területek között húzódván – dinamizáló hatásúak, másrészt a volt megyehatárok mentén elhelyezkedő térségek kikerülnek a belső periféria állapotából, melyben a megyék közötti, „állandóan fejlődő” koordináció ellenére napjainkban vannak.

Nem beszélve most a megyék közigazgatási funkcion messze túlnőtt szerepéről, ez a helyzet egyértelműen a gazdasági tér inadekvát felosztásának a következménye, és az ebből fakadó hátrányokat nem engedhetjük meg magunknak. Főleg olyan időszakban, amely az intenzív fejlődés elemeit egyre markánsabban foglalja magába, amikor a terület, a tér, az azokból következő sajátosságok egyre inkább befolyásolják a termelés hatékonyságát, lehetőségeit.

Mai térfelosztásunk pazarló. Időben, energiában, pénzben. Nem vagyunk gazdagok. Takarékoskodjunk.